

M. T. R. COLLEGE, SURAT

Manuscripts Library

No ^{Ref.}
Ser. V/18

Title: *Siddhant*
Mukteshori Tika

In Complete

V/18

Siddhant Multāvali Tilka	Title
Mohadev	Author
	Editor
	Year, Vols.
810	Publisher
V/18 Presented by Prof. V. R. Trivedi	Remarks

सिद्धांतसु तावलिनी टीका महादेवी

श्रीगणेशाय नमः॥ लक्ष्मीपादयुगं प्रणम्य पितरं श्रीबालकस्मान्निधं नारदाजकुलां बधौ विधुमिव श्री
 गोडवन्नां बुजाम्॥ साक्षादेषमंतमितेन वचसा स्तिष्ठान्मुक्तावलीश्रुता स्तनते यथा प्रतिमहरे ब
 परेषां ततो॥१॥ तत्र तावद्वापापरिच्छेदव्याख्या न विविधः श्रीविश्वनाथपंचाननो निर्विघ्नपारस्त
 माप्ता सिद्धये कृतस्यैश्वर्यनिर्देशरूपमंगलस्यैश्वर्याः प्रत्येकं कुर्यादिति शिष्या शिष्या ये निबध
 कुर्यन् ईश्वरं प्रार्थयते॥ चूडामणीं हतेति॥ लीलेति॥ लीलातां वपं उत इति विशेषं नातः समाप्त
 पुनरातत्वं रोषः॥ लीलायां तां वपं नृस्यं तत्र पंडितोऽनिरुद्धस्यार्थः॥ अनेन च नृस्यस्य हाविष्याय
 रं प्रतिविष्टं वा पातप्रार्थितां प्रार्थनवत्येवेति स्तुतिं नन्वा नृषण राहंतं कथं नृस्यं तत्राह॥ चूड
 मणीं हतेति॥ अन्तर्गुह्ये च नृस्यं पातप्रार्थितां संपद्यन्तीति चिह्नं तस्मिन् एतां च प्रार्थयः॥ तथा च
 चूडामणिः चूडामणिं संपद्यन्तीति चूडामणीं ततो विधुर्येन सतयेत्यर्थः॥ वलयी हतेति॥ शिष्या
 वधाना यथा प्रतिज्ञानां तैर्निजनिर्भतेति॥ नृजेन स्वेन निर्भता रचिता याका रिका वलनां प्रतिप्र
 सृतं संहो पः शब्दसंहो पो या सुताः प्रातः संहो सास्ता दृश्यं श्वनाश्चिरंतनानां कणादप्रभृतां नां या
 उक्तयो वचां सवकं प्रतिपाद्या मुक्तयो स्ताभिः तत्तां विवशदीकरवाणि प्रकटीकरोमीत्यर्थः॥ ननु
 लीलावत्यादिप्राचीनानि वचो यानि नैव कारिकावली प्रतिपादितो ये विद्वद्व्यतिरेकमनेन न
 कृतशब्दाने बंधनेन सत उक्तमतिशक्तिं हतेति॥ तथा च लीलावत्यादिप्राचीनानि बंधनेषु ग्रंथ
 बाहुल्येन बंधनरदुःखं हेतुं प्रतिपत्तिं कृत्या नवा लीलां प्रतिपत्तिरिति नावः॥ स्वात्मेताम्

चे

लक्ष्मीप्रयुक्तानां रणी यतां निरसितुं चिरंतने सुक्तं॥ नन्विस्वधारणे॥ तथा च कृतकादेवेत्यर्थः॥ एतेन स्वस्य ग्रंथक
 रणे लक्ष्मीनां वः स्तुतिः॥ स्वस्य ग्रंथकं प्रवृत्तौ निमित्तमाह॥ राजीवेषु त्रेत्याह पातयावशं वस्तुदधीन
 सूर्यः॥ त्रिपवशे वदः स्वचरत्यनेनात्र खचः॥ अरुद्धिषदं जतस्ते मुमिति मुमागमः॥ ननु ग्रंथादेः प्रादुर्भूतये प्रयोजनो
 दिवक्तव्यं न वा ततस्तत्त्वज्ञानं तत्रा उवेरुणी येते नृ॥ ग्रंथस्य स्यादिसां प्राक् विषयप्रयोजनसंबंधाधिकारिणः सूर्य
 यन्ः पतिस्तस्मिन् तादेतत् ग्रंथस्याप्रतहतपक्षार्थं प्रतिपादकतया कथं बाल्युत्थाने रिति॥ प्राचां क्रमेण दुर्गपस्य सव
 लपक्षार्थं प्रतिपादकदशाने यत्करोषियदश्वासि यज्जहा विदुः सियुः॥ यत्तपस्यसि कौ ते यत्तत्कुरु ध्वमदपि॥
 इति श्रीमद्भगवद्गुक्तेर्मक्तावली संहो स्वकीयग्रंथं श्रीजगन्निर्वाण्यनुशिष्याणां स्वास्मिन् प्राप्ता विवृता बोधा
 यत्र ग्रंथस्य स्वस्य च नानाभिनिबध्नाने॥ सद्रव्येति॥ इत्येः संहिता युक्ता॥ प्रतिपादकतया गुणेश्वरपुंफिता युक्ता सतां
 कैपलादीनां पंचानां कर्षणं कृषिका बोधिका॥ सज्जाने रूपं सामान्यं विशेषाः समवायस्तेर्मिलिताः नावस्य प्रवर्धं प्रा
 गजावादिने हवे सज्ज एतस्यो ज्वलाप्रकाशिका एषा बुद्धिस्थाली कृतमुक्तावली स्तिष्ठाना एव मुक्ता स्तासां प्रावली
 पंक्तिर्विस्मृतास्तेनां रायणां स्ववत्सिवहः स्वले विन्यस्ता विशेषतार्थिता सुततिनां पंडिता नाम न सः मुहं संतोषा
 चिरं वदुका रं धिननुतां विस्तारयनु इत्यर्थः॥ ननु युक्तीनां मात्रा सती कथं विदुषां संतोषस्तत्राह॥ सद्युक्ता रिति
 सो युक्तयो यस्यां तया मुक्तावली सा दृश्यं यथेष्टादिपक्षार्थवतया॥ मुक्तावलीनां विधाऽव्यवती गुणैः न सत्रेण
 फिता निर्मिता सुगुह्यं ततिनां पुण्यवतां यानि संति समीचीनानि न गवद्भुजनादी निरूपाणि तेषां लिङ्गनयो बोधिका ये
 सस्तामा न्यस्यौ चीनजातिविशेषमहत्त्वनिर्भरत्वादि स्ता न्योनि स्यमनवरतं मिमता संवत्साऽऽविर्तेतोऽभावे
 धकारे सति प्रवर्धे शाउज्वलां प्रकाशिकेति॥ इत्यादि सत्रापक्षार्थवती तया यं चोपीति॥ अत्र च मुक्तावली लोका
 निर्देशस्तु स्तुतिः॥ इत्यादिपक्षार्थं प्रतिपादकत्वेन नृव्यादयो विषया उक्ताः॥ पक्षार्थं तावधारणं च प्रयोजनं स्तुतिः
 बंधश्च प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः॥ पक्षार्थं तत्रावधारणार्थं क्रमोऽधुना रीतिशोकार्थः॥ यथा रत्नसमये ततस्य

गलस्मृन्निबंधनस्पृचवेयमभाशंकप्रलं दशमिति विद्वविद्यातायेति॥ पारब्धुमिष्टस्युग्रं स्प्येति शेषः॥ यद्यप्यत्र द्या
तपस्सोसतिमह-नावतयापर-विपदमनर्षुमिति प्रतिनाति॥ तायाविशेषाचक्रानोपदानोसातएयकविशेष
एषहसमव-वाचव-धानेसविशेषमात्रपरतायाः सकीचक्रमकितप्रएरिंदो-रित्यवकीचक्रवेणवस्तस्यैस्वुनं
स्यानितारुताइति कोशा-मारुतप्रएरिंध्रतविशेषवेणुबोधककीचक्रपददृष्टत्वात् द्यातपुष्पभावमात्रपरदृष्टव्यं
नूतनेसादीति॥ अतस्तपस्तीयाता॥ तथा च नूतनेसादिग्रंथेनेत्यर्थः॥ ननु निष्फलत्वान्मेजलान्तरणमपुनर्नच
निष्फलत्वमेवास्ति॥ तस्मिन्पुलाविशेषस्तस्मिन्पुलहेतुनासाधनादित्यनप्रायेणशंकोनान्विति॥ नचतस्यविद्व
ध्वंसंप्रति समाप्तिप्रतिचदेतत्तास्वरूपासिद्धिरितिवाच्यं॥ हेतुतायाः स्वरूपसंबाधात्मिकायाः अह-न्यमव्यतिरे
कान्मात्रयोर्हेतुसोनात्रतसहस्रनप्रहस्यप्रमाणजम्बुत्वांनवानुमानगम्यत्वं-पत्रयोर्जम्बुत्वात्॥ नवाश्रयादिगम्य
त्वं॥ पानुपूर्वविशेषनिर्णयाभावेनतस्यावबोधनत्वात्तथाचमाना-भावात्स्यानप्रायेणवैपूरः स्फूर्तिवतयाप्रस
हमेवानशोधयतिनान्विद्यादिना॥ मंगलस्यफलविशेषवारण्यत्वाभावेव्यातिरेकव्याजिचाररूपहेतुमाहाविनापीति॥
अत्रकादंबयादिग्रंथेमंगलसत्त्वेषिसमाप्तेरदर्शनेन-पन्वयव्याजिचाररूपोदोषो बोध्यः॥ यद्यप्यत्रविद्वध्वंस
हेतुतापक्षेपिकादंबयादिग्रंथे-न्यमव्यतिचारोपिदोषः सं-न्याय्यते॥ तथापि विद्वध्वंसंप्रति समाप्तिप्रतिचदेतत्स
ना न्यमव्यतिचारः॥ तथा हेमंगलवनिचरप्रवर्णरूपायाः चरनवर्णध्वंसरूपायावास्तमावेननावः स्फुटिष्ये
तेनेपातइतिवेद्वध्वंसाभावः अतोऽयमप्रतियोगिकत्वात्॥ नचवैयतिरेकव्याजिचारोपिदोषमितिवाच्यं॥ समाप्ति
रूपकार्येणविद्वध्वंसानुमानादित्यनिप्रायः॥ तदिदमपुनर्निर्विद्वध्वंसमाप्तिदेशोनादइति॥ एतएवसिद्धातेस
माप्तिमात्रहेतुत्वववस्थापने-न्यमव्याजिचाररूपसंनवाद्यत्रवेसादिनातदुद्धारः संगच्छनइतिध्येयम्॥ मंगल
समाप्तिप्रलकृताव्यवस्थापयिष्य
नप्रथमताविशेष्यानिधिनिरासापुलवन्ताप्रवृत्त्यवगति॥ विषयत्वंचकानविषयमुरवतिप्रसक्तः॥ ॥२॥

भावावेति॥ आचारश्चात्रमघपिक्रियेवतप्यापिविषयत्वश्रुतेरत्रज्ञानिरेवविवक्षितानातद्विषयत्वंचविधेयतयाबोध्यं॥ तेन
नफलेव्यजिचारः॥ तस्यादेशमपुनयाकृतिविषयत्वात्॥ विधेयतयाकृतिविषयत्वंचचेत्यवदनादावपीत्युतः शिरेति॥ शिरेत्यु
चफलसाधनतंशो-न्यातिरहितत्वंननुवेदप्रामाण्याभ्युपगम्यत्वं॥ तेनभु-क्रमेणतदेदर्शोनिष्फलत्वेपिन-इति॥ यति
चारः॥ शिष्टाचारविषयत्वंशेषेनयागासवप्यस्यतोवगीतेति॥ अवगीतत्वंचात्रवर्णवदनिष्टाननुबोध्यत्वं॥ नचात्रस
फलत्वरूपसाध्यस्तान्नव्याजिचारइतिवाच्यं॥ प्रवृत्त्युपपुक्तवत्त्ववदनिष्टाननुबोधीष्टसाधनत्वस्यैवसाध्यत्वात्॥ त
नश्येनादौप्रवृत्त्युपपुक्तवत्त्ववदनिष्टाननुबोधीष्टसाधनत्वस्यैवसाध्यत्वात्॥ यतिरे-अनुमिते
त्रमंगलेफलजिज्ञासायाविशेषतः फलजिज्ञासा॥ ननुभ्रम्यंतर्हिगंगास्नानादिनामदृष्टार्थकृतस्यतः संनवतीति
याचतत्रफलसंनवेनदृष्टव्यनेतिनावः॥ ननुमंगलंग्रामपश्चादिफलकमेवास्तुइत्याहुपमंगलंनग्रामपश्चा
दिफलकंनतत्ताप्रनाविनाक्रियमाणत्वादिभ्यु-नोरेतेततएवहेतोः॥ समाप्तिफलकत्वेव्यातिरेकोपिस्तिरिद्धिपाशकाया
माह॥ उपास्तिनत्वायेति॥ यद्वाननुतथापि विश्वजि-म्यायास्त्वर्गएवइत्येकलोकस्यतामन-माह॥ उपास्तिनत्वाइति॥
मंगलाचारप्रवृत्तपुरुषस्य-पारब्धुमिष्टमेनिर्विद्वध्वंसम्भाष्यतामिति कामनाविषयत्वेनोपास्तिनत्वादिस्वर्थः॥ तथाच
स्वरूपासिद्धिरितिनावः॥ एतेनमान्तरन्यानिमनोपस्थितिस्वर्गस्तुसकलकामनाविषयत्वेनानियतोपास्तिनत्वं
संनवेदित्याशकानिरस्ता॥ विश्वजि-स्वर्गफलकत्वेदिप्रधानतया॥ अधिभारिरेहः॥ समाप्तिफलकत्वेवमंगल
स्यारब्धकर्मांशत्वेननाधिकारिरेहइतिनावः॥ कल्पते-पनुमीयते॥ पनेनचमंगलस्यसमाप्तिहेतुत्वेपूर्वकं
परिशेषानुमानमेवप्रमाणं॥ ननुशिष्टाचारानुमितश्रुतिरिदानीमानुपूर्वीतिशेषानिर्णयाभावेनतस्या-पक्षो-धुक्
त्वादितिस्तुचिन्ताव्यापकत्वधारितकारणतायदुप्रतिबंधकप्रमाणाविषयव्यातिरेकव्याजिचारमुद्धरति॥ हेतुनेति
मंगलस्यसमाप्तिफलकत्वेचेत्यर्थः॥ तत्रापिनास्तिकाद-ग्रंथेपाततमंगलंनव्यापने-पनुमीयते॥ कार्यरूपसं
माप्तिप्रतिशेषः॥ यद्यप्यत्रजन्मांतरीयमंगलसंदेहनव्यातिरेकव्याजिचारसंशयान्वापकताधारितकारणतासं

संशयेन समाप्तिहेतुत्वा नुमितिस्तथापि ग्राह्यं संदेहस्या प्रतिबंधवत्तया ननु मानवैक्यमिति न न्वेवं कार्य पूर्ववृत्ति
रूपकारणता न च न्ययद्यतितया न च न्ययनिवारकानकारणाविशेषविषयवैयर्थ्या न्ययनिवारकान
स्युति यत्र चेति तत्र का दंबयार्थो बलवत्तरुत्वे महुत्वं समाप्तिप्रातर्बधनयेति शेषः बलवत्तरविद्युत्सत्त्वात् बलवत्त
रस्यानंतरोत्पन्नविद्युत्सत्त्वादेव का दंबयार्थो न समाप्तिरिति नावः न न्वेव का दंबयार्थो कुतो न विद्युध्वंस इत्युक्त्या
ह प्रचुरस्युति प्रचुरस्यैव मंगलस्य स्युर्ध्वः बलवत्तर इति बलवत्तरादिस्युर्ध्वः तेन प्रचुरविद्युत्पदिस्युः तथा च
मंगलस्युविद्युत्समेव लसमसंख्यमंगलत्वेन नाशकतमानतत्र विद्युन्नाश इति नावः ननु तथापि का दंबयार्थो वि
द्युध्वंसो माहायतां समाप्तिः परं जायतां मंगलरूपहेतोः सत्त्वादिसांशक्या ह विद्युध्वंसस्युति तथा च स्वजम्भ
विद्युध्वंससंबंधेन मंगलानां नान्न तत्र समाप्तिरिति नावः प्रागुक्तिसु स्वरसोद्भावनं तत्र बीजनुविद्युध्वंसस्युका
रणावच्छेदकसंबंधेन या समाप्तिजनकतान स्यात् न चेष्टापत्तिः मंगलजन्यजनकत्वरूपधारत्वा धको यो वि
द्युध्वंसस्युधारमिति ग्रंथस्तद्धि शोधापत्तेरिति किंच स्वजम्भविद्युध्वंससंबंधेन मंगलस्युत्पत्तिरिति तया च
ययानिचार न च प्रतिगो गता संबंधेन ग्रंथानि चरमवर्णध्वंसरूप समाप्तिप्रत्ययमुक्त्या ह मपत्त ए इति
ज्ञानरूपनमस्कारस्य मंगलस्युविद्युत्लक्षणं दृश्यता संबंधेन एव कारणत्वमिति वाच्यं प्रतिगो गतायाः
प्राचापते स्वरूपसंबंधा व्यापारे कत्वेन प्रातर्बधनेति रेकनिन्नेन नाना हेतुत्वापत्तेः विद्युध्वंसस्युत्पत्तिरिति
मङ्गलसंबंधेन संबन्धेन न तसंबंधावच्छिन्नं प्रतिगो गतायाः पत्रासिद्धत्वे हेतुत्वं न स्यात् विद्युध्वंसस्यु
धारो दोषमिच्छतां प्राचापते विद्युध्वंसस्युको यत्वावश्यमुक्त्या त्रविद्युत्माना इति कामनया मंगला चरणेन
विद्युध्वंसस्युवफला मिति वदतां चिन्तामणि ततां मतमाह नव्यास्तु विद्युध्वंसस्युवकारेण समाप्तिव्यव
च्छेदः फलप्रत्ययदृश्यं ननु समाप्तिस्तु सा किमिका स्यात् पतेः प्रादु समाप्तिरिति यथा कारी यदि नावग्र
हवनाशमात्रं दृष्टिस्तु स्वकारण इवातिबोध्यं ननु निष्फलं प्रवृत्तिरेव कथं मतः प्राह विद्युत्संशयेना संशय

निश्चयसाधारणविद्युत्तन्त्रे मेव प्रवर्तकमिति नावः तत्र चरणान् मंगला चरणम् ननु विद्युत्संशये मंगला चरणमेवा
सिद्धमिह प्राह नये वेति शिष्टां चारादिति विषयता संबंधेन मंगल इति शेषः ननु निर्विद्युत्पुरुषानुष्ठितमंगलस्य
स्वत्वे न च ययनिवारणविद्युध्वंसस्युत्पत्तिमंगलस्युत्पत्तिरिति नावः तत्राधिना तथा च बाधिता यथो ध्यत्वा ददस्या प्राप्तेः
मिति श्रुतेः कारणता बोधकत्वमंगी कर्तुं शशंका निरस्यते न चेति तस्य निर्विद्युत्पुरुषानुष्ठितमंगलस्युत्पत्तिरिति नावः तत्राधि
ति मंगला विद्युध्वंसयोः कार्यकारणभावबोधकेत्युर्थः सति विद्युत् इति तथा चोपरप्रतिस्वले प्रतिगो गतस्य
कारणत्वावेना धविद्युध्वंसरूप कार्यानुदयोपपत्तौ कारणतायाः पत्राधितत्वेन न कारणता बोधवत्प्राप्ता एव
मिति नावः अतएव नाशप्रतिप्रतिगो गतः कारणत्वादेव तद्धो धवेति प्रायश्चित्तबोधकेत्युर्थः ननु मंगलं न विद्यु
ध्वंसो विवेकायण विनायस्तव पाठादिनन्यविद्युध्वंसो जन्वादि स्युत्पत्तिः प्राह मंगल इति चेति तथा मंगलस्य
स्याव्यवहितोत्तरहेतुत्वात्पत्तिरिति संबंधेन मंगला विशिष्टविद्युध्वंससत्त्वात् कार्यतावच्छेदकः एवं विनायकस्त
वपाठस्य दृष्टिसंबंधेन विनायकस्तव पाठविशिष्टविद्युध्वंससत्त्वात् कार्यतावच्छेदकमिति नावः ननु समाप्तिप्रतिवि
द्युध्वंसस्युत्पत्तिरिति नावः सिद्धविद्युत्पिरहस्यल समाप्ते र्शनादिसांशक्या न स्युति कचिदिति विद्युत्स
संसर्गनात्वेन रूपेण हेतुत्वा न्न्यतिरेक्या निवार इति नावः तेन रूपेण कारणत्वे बीजमाह प्रतिबंधकेति तस्य
त्रविद्युध्वंसो संसर्गनावस्य केन रूपेण हेतुत्वं न तावद्विद्युत्संसर्गनावत्वे सस्यपि प्रतिबंधके तत्र जातो यत्तत्पत्त
राजावप्राप्त्यसमाप्यापत्तेः नापि प्राते बुद्धकाजावकूटत्वेन अस्त्यता नावाध करणप्रागभावध्वंसस्यो रनन्युप
गमेन समाप्य नावापत्तेरिति चेन्न यावत्सो विद्युत्तत्पत्तिः प्रत्येवं तत्रातिबीजाच्छिन्ना नावाना संसर्गनावत्वेन
हेतुत्वस्युत्पत्तिवत्ता न नव्यास्तु सस्यपि विद्युत्पि विद्युत्परो जपा जावस्य संयोगसंबंधावच्छिन्नविद्युत्तावस्य चासने
सत्त्वा समाप्तापत्तिवारणाय विद्युत्ता वच्छिन्नसमवायसंबंधावच्छिन्नविद्युत्संसर्गनावस्य हेतुत्वं नावश्यं वा ॥
अतया विद्युध्वंसप्रागभावोश्च निरवच्छिन्नतया विद्युत्सत्ताभाव एव समाप्तिहेतुः न चानया जाववारणाय न्यास

[illegible][illegible]

श्रवणरात्रिमुष्मिकमाधारणफलकत्वं तस्मादात्मनिष्टप्रत्यासत्त्याकारणत्वेऽन्तरीयसमाप्तिमुद्दिश्य पितृगण
कुर्यात्पत्तेः स्वप्रतिपत्तिचरनवर्णविच्छेदकतासंबन्धेन समाप्तिप्रतिस्वात्पत्यवच्छेदकतातीयतासंबन्धेन शरीर
निष्ठप्रत्यासत्तामंगलस्य कारणात्वात् प्रवर्णवाच्यतया नास्ति शरीरे च वच्छेदकतामंगलस्य तत्तन्व्यविच्छे
ध्वंसस्य चानावादायानि चारोद्वारणव॥ नन्वस्तु विद्युस्त्वतीयसमाप्तमेव तत्तन्व्यतावच्छेदकं विद्युस्त्वती
यत्वं विद्युवर्जतातीयकर्तृकत्वं॥ नास्ति वृत्त्यसमाप्तेऽपि विद्युवर्जतातीयकर्तृकत्वात्वावेन कार्यतावच्छेदकताका
तत्वात् नव्यजिचारज्ञानेन॥ विद्युवर्जतातीयेत्यत्र विद्युवत्त्वविशेषणमुपलक्षणात्॥ नाप्यः॥ सर्वत्र समा
प्यवहितपूर्वविद्युस्तत्वेन कार्यतावच्छेदकास्तैः॥ नाप्यः॥ प्रमत्तानुष्ठितसमाप्तेरप्युत्तमानविद्युवर्जतातीय
कर्तृकत्वेन व्यापितारतावच्छेदकत्वात्॥ अथ मंगलजन्यविद्युध्वंसविशिष्टसमाप्तित्वमेव कार्यतावच्छेदकम
स्तु॥ विशिष्टत्वं च स्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रयोगिकत्वं स्वावच्छिन्नोत्तरोत्पत्तिकत्वं न च संबन्धेन॥ प्रमत्तानुष्ठित
समाप्तेऽपि स्वावच्छेदकावच्छिन्नप्रतिपत्तिफलत्वादिद्वितो न च संबन्धेन मंगलजन्यविद्युध्वंसविशिष्टत्वात्
वेन कार्यतावच्छेदकताकांततया नव्यजिचारज्ञानेन॥ अथानुष्ठितोत्तरत्वस्य तद्व्यापितेऽपि श्रान्तत्वेनानुगुप्तताका
रणस्य कार्यतावच्छेदकत्वात् न न्युपगमाच्च॥ अतएव काशीभरणानुष्ठितेऽपि श्रान्तेः॥ काशीभरणस्य मुक्तप्रयोग
जकत्वं परतयोपवर्णनमापिसाधुसंगच्छते॥ अन्यथा तत्रापि काशीभरणविशिष्टमुक्तप्रतिपत्तित्वस्य हेतुत्वस्यैव
सुवचनया प्रयोजकत्वोपवर्णनस्यासंगत्यापत्तेः॥ न च तमेव विहितेति श्रुत्या तत्त्वज्ञानस्यैव मुक्तिसामान्यहेतुत्वप्र
तिपादनेन काशीभरणस्य हेतुत्वेन ध्यातृश्रुतेः प्रयोजकत्वं परवर्तमानत्वाच्च॥ तथापि विद्युध्वंसद्वारा समाप्तो मंगलवत्त
स्यावित्तत्वात् न द्वाशसमाप्तिहेतुत्वेनिराकायात्॥ अथान्यप्रतीत्यन्यथास्ति द्वाशान्तत्वं तत्त्वज्ञानद्वारापि हेतुत्वप्रति
पत्तित्वं न चान्यप्रतीतेः॥ न च निविद्युसमाप्यताम्रतिकाभनयोतदाचारान्तसमाप्तिरेव फलान्तात्तत्वाच्च॥ नाग्रहीतवि
शेषणान्यामेतस्याविद्युध्वंसविषयकत्वावश्यकत्वेन तस्यैव तत्त्वज्ञानत्वादिति॥ अथ समाप्तिमुद्दिश्य मंगलान्तरा

तु सैव फलं यद्यदिश्यं क्रियते तस्य तत्फलमिति नियमादिति चेन्न ॥ मानाभावात् ॥ स्वर्गमुद्दिश्य चैव चंदनाचारेन फल
कृत्वा नावेन यजिषां च पाकप्रवृत्तिरिति कृत्वा नैव फलमिति चेन्न ॥ मानाभावात् ॥ स्वर्गमुद्दिश्य चैव चंदनाचारेन फल
यत्तु नास्ति कृत्यं समाप्तिप्रयोगात् ॥ अत एव नैव फलमिति चेन्न ॥ मानाभावात् ॥ स्वर्गमुद्दिश्य चैव चंदनाचारेन फल
रिति ॥ तत्तु ॥ पुनरुक्तं ननु न वच्छेदकव्याप्या नंत जातिवृत्त्यनेमानाभावादन्यथा सिद्धे ॥ तस्माद्विच्छेदं स एव संज्ञकस्य फल
लं न समाप्तिरिति प्राप्तिरिति तत्पक्षवितेन ॥ न च प्राप्तिरिति तायाः स्वरूपसंबंधात्मिकाया नैव विच्छेदना नैव तस्याः प्राप्तिरिति
त्वान्न चरत्यनेनाप्यसंबंधस्य प्राप्तिरिति तायाः स्वरूपसंबंधात्मिकाया नैव विच्छेदना नैव तस्याः प्राप्तिरिति चेन्न ॥ मानाभावात् ॥ स्वर्गमुद्दिश्य चैव चंदनाचारेन फल
निषामकसंबंधस्य प्राप्तिरिति तायाः स्वरूपसंबंधात्मिकाया नैव विच्छेदना नैव तस्याः प्राप्तिरिति चेन्न ॥ मानाभावात् ॥ स्वर्गमुद्दिश्य चैव चंदनाचारेन फल
नतनेत्यादि ॥ नतनो योजनार्थमेव तस्य कृत्वा नैव फलमिति चेन्न ॥ मानाभावात् ॥ स्वर्गमुद्दिश्य चैव चंदनाचारेन फल
प्यायमापि स्वान्तितावत्फलप्रदातीति सूचितं ॥ नमस्कारस्य नगवर्तः सत्तु तां सूचयितुं विशेषणमाह ॥ जो वेति ॥ जो पा
नां वध्वो मृगधस्त्रियः तासां दुर्कूलं वस्त्रं तस्य चोरा ये स्युः ॥ तस्मादिति तच्छब्दः सामान्यतः सत्तु लज्जनप्राप्तिरिति चेन्न ॥ मानाभावात् ॥ स्वर्गमुद्दिश्य चैव चंदनाचारेन फल
पयश्चातिस्माय नमः इत्यनेन नगवर्तानामस्कारप्रकारी नृतापकुषावाधत्वरूपनमस्य तुमुक्तं न दृष्टं मानाभावात्
नगवतीसां शंभुनैयामिका नमते श्वरसाधनतानुमानसूचनाय तत्रैव संसारमहीरुहस्य बीजाय स्युः ॥ तव संसार
स्य महीरुहप्रतिषेधो तत्पुरुषभ्रमव्यावर्तयितुं कर्मधारयसमासमाह ॥ संसार एवेति ॥ बीजं तस्य बोधयितुं प्रारणत्वं तच्चे
श्वरे बाधतमनः ॥ निमित्तमिति ॥ संसारमहीरुहबीजाय स्युः नैव सूचितं ननु मानप्रदर्शयितुं ॥ एतेनेति ॥ हितिः सक
लकार्यत्वात् ॥ तस्य नृपानं प्रमाणात् ॥ सत्तु कलं च ज्ञाने ॥ तज्जन्तुं ज्ञानादिकं च उपादानविषयकं बीजं ॥
तेन नाह एवाराज्ञानादिजन्यत्वेनासिद्धसाधनता ॥ ननु यत्किंचित् उपादाने गाचरत्वं मातृप्रसक्तं ॥ स्वापादाने गो
चरत्वं च स्वत्वं स्यान्ननुगमनादनेनुगममिति चेन्न ॥ उपादाने गोचरत्वं नाह ॥ प्रारणतया सिध्यतः कार्यसमवायेमा
त्रविषयकत्वात् ॥ कार्यत्वं च प्रागजातप्रयोगित्वं ॥ अत्र च कारणभावच्छेदकः संबंधो विषयता ॥ कार्यतावच्छेदकश्चैव

मवायः। न च चरत्वादि कमेवलाद्यवात्तयादिजन्यतावच्छेदकमास्तामिति वाच्यं॥ उपरार्जनकार्यत्वस्य संशयवत्त्वेन न च वा
तान्न च तर्हि आख्योक्तस्य प्राकृततावच्छेदकत्वमुक्तं न स्यात्॥ संशयः कलावच्छेदकत्वस्य न वादि
। इति वाच्यं॥ संनवतिलवृधमेव शब्दवच्छेदकत्वानावेन यत्नस्य वशकृतावच्छेदस्यावित्यात्॥ यथापि प्रकृतैश्च रत्वादीनां
मीलनवोपि संनवति॥ तथापि तेष्वनेकेष्ववच्छेदकता कल्पने गोशब्दात्॥ अत्र वपुःकृतावच्छेदक इति तावच्छेदकस्य कर्तृ
त्वरूपमाध्यमिद्धिरुद्देश्यानां तावदादिषु सकर्तृत्वसिद्धावप्यंशतः सिद्धसाधनं॥ ननु हि सादिजन्यता इति इत्या-
श्रिता गुणत्वादिसु नुमानेनेश्वरसिद्धिर्भवति न॥ अस्मदादीनां यान्तरत्वात् इति आह॥ ननु तत्र नदीस्यर्थः॥ तत्कृत्तं
ति जनकत्वस्याश्रयत्वात्॥ प्रसक्तदारीति॥ बहूनां ह्यस्याश्रयत्वे गोशब्दादिति भावः॥ प्रवेन नदीवात्मनो त्यागं श्रयत्वा नावा
दित्यर्थः॥ तत्कृत्तं लेना हितिकृत्तं लेन॥ तत्तज्जनकत्वाश्रयेनेति यावत्॥ ईश्वरसिद्धिरिति कर्तृजन्यताविषयस्य पञ्चम
तेः। कर्तृविषयत्वेनास्मदारीनां च कर्तृत्ववच्छेदः प्रादुर्भावः सिद्धतातिभावः॥ सस्मतिपद इति॥ इति तत्संज्ञम्योश
रीराजन्यत्वादिति सकर्तृत्वानावसाधकत्वेन सत्त्वे कार्यरूपहेतुना स्वसिद्धिर्विशेष्यप्रवृत्तजन्यत्वप्रकारवृत्तानं जनयितुं
न शक्यते इति विशेष्यकर्तृजन्यत्वाभावव्याप्यवता नानस्य प्रतिबंधकस्य विद्यमानत्वात् इति॥ न च हेतुनापुत्रधर्मता
बलादप्रसिद्धः कर्तृत्वाध्यः प्राप्ते हेतुना नुप्रसिद्ध इति जन्यत्वाभाव इति जन्मविषयकत्वात् न स प्रतिपत्तुं इति वाच्यम्।
तत्तज्जन्यत्वसामान्यानावस्यसाध्यत्वात्॥ प्रतियोगितावच्छेदकीवलीठया केचित्तु हानोदेवतत्वात् न॥ इत्युक्तिः प्राक्
प्रयोगकत्वादिति॥ जन्यत्वाभावसाध्यकत्वेन हि ह्यवच्छेदकत्वात् ननु कर्तृत्वसंनवत्वादि स्यर्थः॥ स्वोक्तेष्वरसाध्यक
तावच्छेदकतामाशङ्क्य निराकरोति॥ प्रसक्त इति॥ चरत्वाद्यवच्छेदने प्रतिपत्तौ विषयेन याकारणताया अन्वयव्यतिरेकसत्
तनप्रमाणसंस्तुतया यादृशोपयोगिनिर्वायेन कार्यत्वेन कृतिहेन कार्यकारणभावसिद्धिरित्याशयः॥ यद्विशेष्योपयोगि
न्यायानावोपि यथा दशकार्यकारणभावसिद्धिः॥ तथा नुपदमेवोपपादनं॥ केचित्तु पूर्वजन्यत्वमेव साध्यं॥ यवन्मूलस
र्वत्र कर्तृपदस्य आश्रितार्थकमेवेत्याहुस्तदस्मत्॥ नाद्यवात्तत्तत्त्वेन कार्यत्वेन कार्यकारणभावमेव कर्तृजन्यत्वस्याप्रसि
द्धिः॥ तत्कर्तृत्वकार्यानुकूलतति संभवाप्यत्वं॥ ननु जनकत्वविशेषाति॥ न चैवं कर्तृकारकव्यवहारो न स्यात्॥ कारण

[illegible]

[illegible]

च सादृश्यमतिरिक्तः परार्थः षड्भावा नंतर्गतत्वादिभ्यः नानां संचितं । तत्र हेतुसिद्धिनिश्चयः ॥ सामान्येपीति । तत्राच सामान्य
रुत्तितेने हेतुना षड्भावा नंतर्गतत्वाधिनीयमभावो दृष्टा तद्वत्भावः ॥ न च प्रमेयत्वस्य सामान्यरुत्तित्वस्य सत्तेन षड्भावा नंत
र्गतत्वस्य वा सत्तेन व्यभिचारः । व्यभिचेकित्वेने हेतुविशेषणोपि सामान्यत्वे व्यभिचाररुत्तित्वेन सामान्यपि सत्त्वादिभ्यः
कारेण सामान्येतरुत्तित्वज्ञानेन व्यभिचेकित्वे सति सामान्येतरुत्तित्वे सति सामान्यरुत्तित्वस्य हेतुत्वा न्नकोपदेश इति ।
अत्र हेतुविशेषासिद्धिनिश्चयायाः ॥ यथेति । यदि सादृश्यं दृष्ट्वा धावन्तं तत्रादृष्ट्वाः सामान्यारुत्तित्वेन यथा ज्ञातं
निसंते प्याश्वत्थं इत्येवाधिनप्रतीतिर्न स्मात्तदस्य ॥ पनावेऽतर्भावभाशं निश्चये । नापीति । पद्यप्यातिरिक्तभावमने
कुर्वतः प्रभावदरस्य मतेऽनावेर्तत्वावचितानसंभवति । तथापि परमतमन्युपेये हेतुनिर्गतामिति भावः । सत्तेन भावत्वेन प्रती
मानत्वात् । मणिः समवधानकाऽतीतवक्रिना दृष्ट्वा रण्यप्रभावो एसाधितं शक्तिरूपयति । मण्या धनावेति । व्यतिरिक्त
शक्तिरूप्यनापत्तिरुक्तनाशपुनाशकभावकस्य नां चोपेक्ष्य लाघवाद् दृष्टत्वा बाधे न प्राप्ते मण्या धनावत्त्वादिने हेतुतावत्त्व
नमुचिनामिति भावः ॥ दाहादिकमिषादिपदेन वक्रिसंग्रहः । मणिः सत्ते वक्ररूप्यनुसृतः ॥ तथा च मण्यभावविशिष्टवक्ररणावा
न्रहादिवक्राननुवर्त्तकूपमणिप्रतिबंधकसद्भावान्न सादृष्ट्या इति भावः । ननु यदा वक्रावित्तमण्यभावविशेषाद्वक्ररणा
पत्तिः कारणत्वोक्त्या दृष्टव्या दृष्ट्या क्रामणस्यैव कार्योत्पत्तिनिष्पन्नकत्वात् विशेषणविशेषणभावो निगमनाविरुद्धे स्युतः पा
दमण्यभावादेरिति । तथा च प्रतिबंधकत्वनकाशानुक्तलक्ष्यपरिवारकत्वं बाधतानस्यानुमितिप्रतिबंधकत्वाभावापत्तेः ॥ वि
लुकादणीनां ताभावप्रतियोगित्वं ॥ तच्च मण्यभावस्य हेतुत्वव्यपपद्यते न तावदुक्तप्रान्तसत्त्वमिति भावः ॥ ननु प्रतिबंधधर्मस्य
हेतुत्वे क्रामणीतत्वं वक्रिस्वरूपाभावप्रतियोगिने वक्रजावेति व्याप्तिः । स्वप्रागभावप्रतियोगिनि घटादेवोत्तेन । तादृश्या
तिरिक्तसंबंधाधेनो व्यापारणतातदाश्रयोन्ततोभावनिर्तोऽसंताभावसाप्रतिजोगित्वस्य विवादे तत्ता । क्रामणावि
शेषोपादानाच्च स्वासंताभावप्रसूते स्वस्य प्रतिबंधधर्मकत्वापत्तेः परास्ताविषयस्वरूपास्य संबधेने ब्रह्मसंज्ञाहेतुता
त् ॥ ननु वक्रिमण्यभावयोर्द्वयोर्हेतुत्वापेक्षया तादृशशक्त्येव स्यात्तदुक्ततापुक्ता । लाघवादिभ्यः तदो नानोक्तिरिति दाहा
दिप्रतिमण्यभावो हेतुत्वकस्य नेनेवेत्यर्थः ॥ सामंजस्ये । मणिः समवधानकाया सादृश्यात् । प्रागभावमानाभावादादृष्ट

[illegible][illegible]

जीवमादाय विनिगमनाविरहात् न च जीवानामाश्रयत्वमिति वा न इति प्रत्यक्षं नापत्तिः ॥ पृष्ठे ह्येवमप्युक्तं ॥ वा न इति शोका
एतस्मिन्वाच्ये च प्रवक्ष्यामि शोकादयः प्रत्याख्येन गताकारप्रत्ययात् मनसश्चात्ममवेतनतत्वेनाप्येवादित्रसरेण नादाय विनिगमनाविरहा
इमांशयः ॥ मन्त्रे इत्यादीति इत्यपह्न इत्येवातिविशिष्टार्थेन ननु गुणान्नयत्वादिविशिष्टार्थेन जीवत्वात् ॥ मन्त्रावल्यादिप्रमाणमिति वि
शेषः प्रश्नः ॥ ननु इत्युच्यते इत्यनुगताकाशप्रतीतिरेव तात्त्विकसाधिका न विप्रतीत्युत आह ॥ न हीति ॥ इत्येवादिशोको ॥ वृत्तिरिति तया
चक्षुर्मादिषु पापमराणां इत्येतज्ज्ञानाभावेन सत्त्वज्जडव्यसाधारण इत्येव ज्ञानेति सिद्धिर्न ज्ञानेति नाव ॥ कार्येति ॥ अत्र च कार्यस्य समवा
यः प्रत्यक्षोक्तिः कारणतादात्म्यं यत्र समवायेन कार्यतत्र तादात्म्येन इत्यसंबन्धमिति नियुमान् ॥ कार्यत्वस्य कार्यतावच्छेदकत्वेने
वात् ॥ कोलिकसंबन्धेन वदत्वादिक्रमादाय विनिगमनाविरहाच्चाह संयोगक्षेपति ॥ पंचैरेकपादगुणानां सत्त्वं जडत्वं जडत्वं
धारणमाह इत्युच्यते ननु पादसागः सत्त्वं इत्युच्यते सत्त्वादित्रयस्य च न कार्यत्वगगनादिहृति संख्यादित्रयस्य न सत्त्वात्
न च संयोगत्वावाच्छेदं प्रति इत्येव न समवायिकारणत्वेनानाभावात् ॥ तत्तच्छान्तिसमवेतनतत्त्वाभावात् प्रति तत्तच्छान्तित्वेन
समवायिकारणस्यावश्यं तस्या गुणादेतदुत्पादासंबन्धादिति वाच्यं ॥ कार्यमात्रवृत्तजातेः कार्यतावच्छेदकत्वनिमित्तमेतदाह
कार्यकारणभावस्य वर्यकत्वात् ॥ न च सत्ताया एव समवायिकारणत्वमाह तद्वैदिकं ॥ स्तामिति वाच्यं ॥ तस्याः प्रतिप्रसक्त
त्वात् ॥ ननु इत्यस्य संयोगकारणत्वे गगनस्यपि हेतुतापत्तिः ॥ न चेष्टापत्तिः ॥ गगनस्यपि हेतुत्वस्य शङ्का ननु
मार्गप्रतिः पन्थासिद्धत्वात्तत्वेन ॥ गगनत्वेनाप्येवास्तेष्वेव रूपेण कारणत्वेन हेतुत्वसंबन्धात् ॥ यत्रैवमप्युच्यते
कपरत्वादिकरणयोः कालदिशोराधात्वेन कार्यमात्रहेतुत्वात् ॥ पण्यदानीमुत्पन्नं सुखं मातृप्रतीतिः सुखं मातृप्रतीतिः सुखं मातृप्रतीतिः
तिचिवरणत्वात् ॥ सुखाभावः सुखं तथैवेदानीमुत्पन्नं विनागप्रतीतिप्रतीतिः ॥ संयोगाभाव एवाविनागप्रतीतिमन्यते तन्म
तनिराकरणसंभवात् ॥ ननु संयोगाजीवत्वं तस्याधारणेनाह ॥ विनागस्येवति ॥ इत्येवादिशोकाः ॥ ज्ञानेति रूपे इत्य
त्वादिदिः ॥ अत्र यद्यपि गुणत्वेन नान्यथास्ति ॥ संभवति तयापि साक्षात्तत्वात् ॥ धर्मार्थसंभवात् ॥ ननु गतप्रतीतिः ॥ परंपरासं
बन्धविषयत्वमिति नावः ॥